

Ю.О.Тітов, М.С.Слободяник, В.В.Полубінський

ІЗОВАЛЕНТНЕ ЗАМІЩЕННЯ АТОМІВ СКАНДІЮ У ДВОШАРОВИХ СКАНДАТАХ РУДДЛЕСДЕНА–ПОППЕРА $A^{II}Ln_2Sc_2O_7$ ($A^{II} = Ba, Sr$)

Встановлено границі областей фаз із двошаровою перовскітоподібною структурою в системах типу $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = La, Pr, Nd, Sm, Eu, Gd$) і $SrLa_2Sc_{2-x}In_xO_7$ та визначено необхідні геометричні критерії реалізації представників сімейства сполук Руддлесдена–Поппера загального складу $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$.

ВСТУП. Серед відомих шаруватих оксидних сполук значний інтерес становлять представники сімейства сполук Руддлесдена–Поппера типу $A_{n+1}B_nO_{3n+1}$, яким притаманний широкий діапазон фізико-хімічних властивостей (надпровідність, значний магнітоопір, сегнетоелектричні властивості, каталітична активність, іонообмінні і діелектричні властивості та ряд інших) [1–3].

На сьогодні встановлено існування та визначено кристалічну структуру ряду сполук сімейства Руддлесдена–Поппера загального складу $A^{II}Ln_2B^{III}O_7$ ($A^{II} = Sr, Ba, B^{III} = Al, Fe, Mn, Co, Sc, In$) із двошаровою перовскітоподібною структурою [1–7]. Проте відомості про можливість синтезу змішаних сполук та фаз типу $A^{II}Ln_2B^{III}O_7$, у двошарових перовскітоподібних блоках яких одночасно знаходяться різнотипні атоми, в літературі відсутні. Особливий інтерес становить одержання змішаних фаз $A^{II}Ln_2B^{III}O_7$ із суттєвою розмірною невідповідністю А- і В-підградек їх шаруваті перовскітоподібної структури (ШПС), оскільки властивості оксидних функціональних матеріалів значною мірою обумовлені деформацією їх кристалічних ґраток.

Мета даної роботи — дослідження можливості і умов ізовалентного заміщення атомів скандію на атоми індію у двошарових скандатах Руддлесдена–Поппера $A^{II}Ln_2Sc_2O_7$ ($A^{II} = Ba, Sr, Ln = La, Pr, Nd, Sm, Eu, Gd$).

ЕКСПЕРИМЕНТ І ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВ. Одержання нових скандатоіндатів $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ проводилося шляхом спільної кристалізації (випарювання при інтенсивному перемішуванні) суміші водних розчинів ацетату барію (нітрату стронцію) та нітратів РЗЕ, скандію й індію з наступною термообробкою одержаного продукту на газовому пальнику для видален-

ня основної маси оксидів азоту. Отриману таким чином шихту запресовували в диски і піддавали послідовному прожарюванню при 870 та 1570 К протягом 2 год при кожній температурі з пертиранням та перепресовкою зразків після першої стадії термообробки. Як вихідні у роботі використані ацетат барію та нітрати РЗЕ, стронцію, скандію і індію марок х.ч. Рентгенографічні дослідження виконані на приладі ДРОН-3 на мідному фільтрованому випромінюванні.

Результати рентгенофазового аналізу одержаних термообробкою спільнозакристалізованих солей зразків валового складу $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ показали утворення в досліджуваних системах як неперервних ($Ln = La-Nd$), так і обмежених ($Ln = Sm-Gd$) рядів фаз із двошаровою перовскітоподібною структурою (таблиця).

Індексування дифрактограм шаруватих фаз $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ показало належність їх кристалічних структур до тетрагональної сингонії. Аналіз систематичних погасань відбиттів на дифрактограмах $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$, а також належність структур $BaLn_2Sc_2O_7$ та $BaLn_2In_2O_7$ до центросиметричної просторової групи $P4_2/mnm$ [4, 5] дозволив вибрати для шаруваті структури фаз $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ просторову групу $P4_2/mnm$.

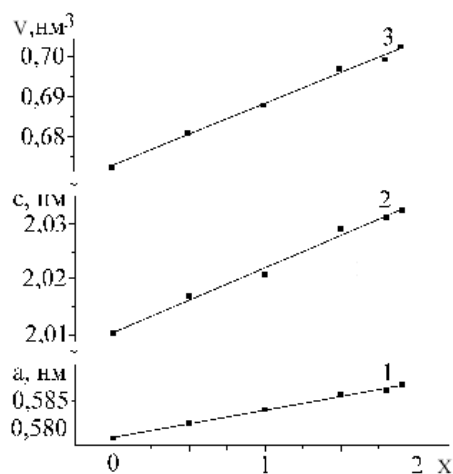
Хід залежностей періодів кристалічної ґратки та об'ємів елементарних комірок двошарових фаз $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ від ступеня заміщення атомів скандію у В-позиції їх шаруваті структури відповідає закону Вегарда (рисунок), що дозволяє розглядати їх як ряди твердих розчинів.

Під час руйнування двошарової ШПС фаз $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = Sm-Gd$) відбувається утворення фази типу $Ln(In,Sc)O_3$ зі структурою ромбічно деформованого перовскіту та фази $BaLn(In,Sc)O_4$ зі структурою типу $CaFe_2O_4$, а кін-

Протяжність рядів двошарових скандатоіндатів Руддлсдена–Поппера типу $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ та відповідні значення середніх кристалічних іонних радіусів В-позиції ($\bar{R}_{B_{IV}}$) і співвідношення $R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}}$ для фаз із ШПС

Ln	Інтервал значень x	$\bar{R}_{B_{IV}}$, нм	$R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}}$
$BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$			
La	$0 \leq x \leq 2$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} \leq 0.094$	$1.442 \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} \leq 1.532$
Pr	$0 \leq x \leq 2$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} \leq 0.094$	$1.403 \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} \leq 1.490$
Nd	$0 \leq x \leq 2$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} \leq 0.094$	$1.386 \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} \leq 1.472$
Sm	$0 \leq x < (1.8-1.9)$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} < (0.0935-0.0937)$	$(1.357-1.361) \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} < 1.437$
Eu	$0 \leq x < (1.3-1.4)$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} < (0.0921-0.0924)$	$(1.364-1.368) \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} < 1.424$
Gd	$0 \leq x < (0.6-0.7)$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} < (0.0902-0.0904)$	$(1.379-1.382) \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} < 1.409$
$SrLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$			
La	$0 \leq x < (0.4-0.5)$	$0.0885 \leq \bar{R}_{B_{IV}} \leq (0.0896-0.0899)$	$(1.508-1.513) \leq R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{IV}} \leq 1.532$

Примітки. У дужках — інтервал значень x , в якому за даними РФА знаходиться межа ізоморфного заміщення; використана система кристалічних іонних радіусів [8].

Залежності періодів a (1), c (2) та об'єму V (3) кристалічної ґратки фаз $BaSm_2Sc_{2-x}In_xO_7$ із ШПС від складу (значення x).

цевими продуктами повного заміщення атомів скандію на атоми індію в двошаровій ШПС $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = Sm-Gd$) є, відповідно, ромбічний перовскіт $LnInO_3$ та $BaLnInO_4$ (структурний тип $CaFe_2O_4$).

Область існування двошарової ШПС у системі $SrLa_2Sc_{2-x}In_xO_7$ (таблиця) виявилася обмеженою і набагато вузькою, ніж в аналогічній барійвмісній системі. Вірогідною причиною цього є геометричний фактор (зменшення відповідності розмірів іона Sr^{2+} розмірам кубооктаед-

ричних порожнин перовскітоподібного блоку при входженні в нього великих іонів In^{3+}), який також унеможливує існування двошарових Sr-вмісних індатів $SrLn_2In_2O_7$ [7].

При значеннях $x \geq 0.5$ руйнування двошарової ШПС $SrLa_2Sc_{2-x}In_xO_7$ супроводжується появою додаткових неідентифікованих X-фаз(и), а при більших ступенях заміщення ($x > 0.7$) відбувається повне руйнування міжшарових границь у двовимірній ШПС з утворенням фази на основі $LaInO_3$ з тривимірною структурою ромбічно деформованого перовскіту.

Величини меж ізоморфного заміщення, інтервали значень середнього кристалічного іонного радіусу атомів В-позиції $\bar{R}_{B_{VI}}$ та відповідні інтервали співвідношень $R_{Ln_{IX}}/\bar{R}_{B_{VI}}$ для фаз $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ із ШПС, які наведені в таблиці, визначені за результатами рентгенофазового аналізу. На жаль, уточнити величини меж заміщення із залежностей $V_{ел.ком} = f(x)$ нам не вдалося внаслідок недостатньо значної зміни величин періодів кристалічної ґратки фаз із ШПС у однофазних областях, тому в таблиці наведено не дискретне значення x , а інтервал значень x , в якому знаходиться межа ізоморфного заміщення.

Як показано в роботах [4–6], морфотропний перехід ШПС у рядах двошарових сполук типу $A^{II}Ln_2B_2^{III}O_7$ відбувається відповідно на $BaTb_2Sc_2O_7$, $BaSm_2In_2O_7$ та $SrDy_2Sc_2O_7$ і однозначно залежить від розмірів атомів РЗЕ. У зв'язку з

цим можна було чекати, що протяжність областей скандатоіндатів $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ також буде в основному визначатися розмірами атомів в їх ШПС.

Дійсно, максимальний ступінь заміщення атомів Sc в обмежених твердих розчинах $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = Sm-Gd$) із шаруватою структурою визначається співвідношенням іонних радіусів атома РЗЕ і середнього іонного радіуса атомів В-позиції. Він зменшується з ростом порядкового номера Ln, а мінімальні значення співвідношення $R_{LnIX}/\bar{R}_{BIV}$ для шаруватих фаз $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ дуже близькі і лежать в інтервалі 1.36—1.38 (таблиця).

Враховуючи близькість більшості основних характеристик (природа хімічного зв'язку, потенціал іонізації, поляризаційні властивості) атомів РЗЕ, можна припустити, що однією із найбільш вірогідних причин обмеженості твердих розчинів $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = Sm-Gd$) є, очевидно, наростаюча зі зменшенням розміру атома РЗЕ та збільшенням вмісту великих атомів індію невідповідність розмірів поліедрів LnO_9 та InO_6 .

Особливості структури типу $CaFe_2O_4$ (AB_2O_4) (наявність тривимірного каркасу утвореного подвійними рутилоподібними ланцюжками з октаедрів BO_6 , в каналах якого розміщені великі іони типу А [9]), а також наявність сполук $BaLn_2O_4$ ($Ln = La-Er$) зі структурою типу $CaFe_2O_4$ дають підстави для твердження, що ще однією причиною руйнування ШПС у скандатоіндатах $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ є, очевидно, поступове наближення розміру іона Ln^{3+} до розмірів іонів In^{3+} та Sc^{3+} (для пари $Sm-In \Delta R = 17\%$), у результаті чого стає можливим їх ізоморфна сумісність в оксигенооктаедричних В-позиціях структури типу $CaFe_2O_4$. Це заважає утворенню ШПС і приводить до утворення (починаючи з $Ln = Sm$) фаз складу $BaSm(In,Sc)O_4$ зі структурою типу $CaFe_2O_4$.

Більші за Sm^{3+} іони РЗЕ не можуть знаходитись разом із іонами In^{3+} та Sc^{3+} у В-позиціях структури типу $CaFe_2O_4$, тому при $Ln = La, Pr, Nd$ замість фаз $BaLn(In,Sc)O_4$ (AB_2O_4) утворюються неперервні ряди фаз $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ із ШПС, в якій катіони La^{3+} , Pr^{3+} та Nd^{3+} розміщуються виключно у позиціях типу А (поліедр LnO_9).

Отримані в цій роботі дані про положення границь морфотропних переходів у гомологічних рядах двошарових скандатоіндатів Руд-

длесдена–Поппера типу $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ дали змогу вперше визначити необхідні геометричні критерії існування скандатоіндатів $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ із ШПС у вигляді наступних співвідношень:

$$(1.36—1.38) \leq R_{LnIX}/\bar{R}_{BIV} \leq 1.532 \quad (A^{II} = Ba);$$

$$(1.508—1.513) \leq R_{LnIX}/\bar{R}_{BIV} \leq 1.532 \quad (A^{II} = Sr),$$

де R_{LnIX} — кристалічний іонний радіус атомів типів РЗЕ з координаційним числом 9; $\bar{R}_{BIV}$ — середній кристалічний іонний радіус атомів скандію та індію в В-позиції ШПС з координаційним числом 6.

Результати наших досліджень вказують на неможливість одержання індивідуальних індатів $BaLn_2In_2O_7$ при ($Ln = Sm-Lu$), оскільки для них величини співвідношень $R_{LnIX}/\bar{R}_{BIV}$ менше найменших можливих значень $R_{LnIX}/\bar{R}_{BIV}$ для $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ (1.36—1.38). Слід відзначити, що наведені вище геометричні критерії існування $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ є необхідними, але недостатніми, оскільки декілька зразків загального складу $A^{II}Ln_nB^{III}_nO_{3n+1}$, які їм задовольняють, є неодноразними.

ВИСНОВКИ. Таким чином, у даній роботі вперше визначені умови ізовалентного заміщення атомів скандію на атоми індію у двошарових скандатах Руддлесдена–Поппера типу $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($A^{II} = Sr, Ba, Ln = La, Pr, Nd, Sm, Eu, Gd$). Встановлені на підставі одержаних даних геометричні критерії існування скандатоіндатів $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ підвищують надійність прогнозування нових сполук і фаз Руддлесдена–Поппера типу $A^{II}Ln_nB^{III}_nO_{3n+1}$ і представляють безсумнівний інтерес для вирішення задачі цілеспрямованого пошуку та синтезу нових функціональних матеріалів на їх основі.

РЕЗЮМЕ. Установлены границы областей фаз с двухслойной перовскитоподобной структурой в системах типа $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = La, Pr, Nd, Sm, Eu, Gd$) и $SrLa_2Sc_{2-x}In_xO_7$ и определены необходимые геометрические критерии реализации представителей семейства соединений Руддлесдена–Поппера общего состава $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$.

SUMMARY. Borders of areas of phases with two-layer perovskite-like structure in the systems type $BaLn_2Sc_{2-x}In_xO_7$ ($Ln = La, Pr, Nd, Sm, Eu, Gd$) and $SrLa_2Sc_{2-x}In_xO_7$ are established and necessary geometrical criteria

of realization of the representatives of Ruddlesden–Popper family compounds with $A^{II}Ln_2Sc_{2-x}In_xO_7$ general composition are determined.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров К.С., Безносиков Б.В. Перовскиты. Настоящее и будущее. -Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2004.
2. Schaak R.E., Mallouk T.E. // Chemistry of Materials. -2002. -**14**, № 4. -Р. 1455—1471.
3. Ковба Л.М., Лыкова Л.Н., Герман М., Антипов Е.В. // Журн. общ. химии. -1986. -**56**, № 5. -С. 1006—1014.
4. Тітов Ю. О., Білявіна Н.М., Марків В.Я. та ін. // Доп. НАН України. -2009. -№ 5. -С. 172—178.
5. Тітов Ю. О., Білявіна Н.М., Марків В.Я. та ін. // Там же. -2010. -№ 1. -С. 148—154.
6. Тітов Ю. О., Білявіна Н.М., Марків В.Я. та ін. // Там же. -2009. -№ 3. -С. 155—161.
7. Краєвська Я.А. Дис. ... канд. хім. наук. -Київ, 2010.
8. Shannon R.D. // Acta Crystallographica. -1976. -**A32**, № 5. -Р. 751—767.
9. Уэллс А. Структурная неорганическая химия. -М.: Мир, 1987. -Т. 2. -С. 321—323.

Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка

Надійшла 01.10.2013